

(s. 47, 68, 136, 166, 176, 223). Zabieg ten, to wyraźny ukłon w stronę czytelnika, który nie musi wertować stronic, by dotrzeć do zamieszczonego gdzieś na końcu słowniczka.

Do wydania źródłowego autor dołączył sześć aneksów. Dwa obszerniejsze sporządzone w formie tabelarycznej. Pierwszy to: *Wykaz wizytacji kanonicznych przeprowadzonych przez biskupa tarnowskiego Jerzego Ablewicza*, który podaje datę wizytacji kanonicznej, nazwę parafii i dekanatu, do którego wówczas należała, nazwiska duchownych wymienionych w dekrete oraz sygnaturę archiwalną dekretu reformatorskiego (s. 576-600). Drugi dotyczy duchowieństwa. Tabela zawiera ich nazwiska, numer redakcyjny dekretu, w którym zostali wymienieni, sygnaturę akt personalnych oraz notę bibliograficzną biogramu pośmiertnego (s. 601-625). Pozostałe aneksy to: *Kwestionariusz wizytacyjny stosowany do 1968 r.* (s. 627-643); *Kwestionariusz wizytacyjny stosowany od 1969 r.* (s. 645-659); *Trzeci Synod Diecezji Tarnowskiej* – statuty synodalne o wizytacji kanonicznej (s. 661-663) i *Instrukcja synodalna dotycząca przebiegu wizytacji kanonicznej Trzeciego Synodu Diecezjalnego* (s. 665-670). W tym świetnym opracowaniu zabrakło jedynie prostych indeksów nazwisk i miejscowości, które ogromnie ułatwiają korzystanie z tego typu wydawnictw.

Na koniec pochwalić należy nietuzinkową szatę graficzną i dobrą pracę Wydawnictwa KUL. Edycję, chociaż obszerną, bo liczącą blisko 700 stronic, bierze się do ręki z przyjemnością.

Dekrety reformatorskie z wizytacji kanonicznych przeprowadzonych przez biskupa tarnowskiego Jerzego Ablewicza opracowane przez ks. Pawła Lewandowskiego są nieodzowną pozycją dla każdego, kto chce poznawać historię diecezji tarnowskiej w drugiej połowie XX wieku.

(rec. Krzysztof Kamiński)

Roman Krzywy, *W podróży, przy stole i w łóżnicy. Źródła literackie jako zwierciadło staropolskich obyczajów*, Warszawa 2024, ss. 399. ISBN 9788396583956

Książka pt. *W podróży, przy stole i w łóżnicy. Źródła literackie jako zwierciadło staropolskich obyczajów* Romana Krzywego wchodzi w skład serii „Silva Rerum”¹⁷ wydawanej od 2006 r. przez Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie przy współpracy miesięcznika historycznego „Mówią Wieki”, Instytutu Badań Interdyscyplinarnych *Artes Liberales* Uniwersytetu Warszawskiego, Instytutu Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk oraz Polskiego Towarzystwa Historycznego. Publikowane w jej ramach specjalistyczne artykuły prezentują szerokie kompendium wiedzy o kulturze staropolskiej,

¹⁷ Nazwa serii zaczerpnięta została od staropolskiej formy piśmiennictwa domowego. *Silva Rerum* (dosł. „Las Rzeczy”, forma spolszczona – „Sylwa”) – rodzaj wielopokoleniowej księgi pamiętniczej/kroniki domowej popularnej przede wszystkim wśród społeczności szlachty polsko-litewskiej w wiekach XVI-XVIII, w której zapisywano rzeczy dotyczące spraw publicznych, tj. mowy sejmikowe, sejmowe, weselne i pogrzebowe, deklaracje, wszelkiego rodzaju relacje, listy, noty dyplomatyczne, rachunki majątkowe, satyry, wiersze, pieśni, żarty, informacje dot. klęsk elementarnych i wypadków rodzinnych etc. Nie były one przeznaczone do druku, a jedynie do użytku domowego, stąd można w nich znaleźć wiele ciekawych informacji, nigdzie nie publikowanych, a dających pogląd np. na życie umysłowe ówczesnych ludzi czy na czasy, w jakich przyszło im żyć. Por. Z. Gloger, *Silva Rerum*, w: *Encyklopedia Staropolska*, t. 4, Warszawa 1972, s. 231-232.

o takich jej elementach, jak np. moda, kuchnia, sztuka, obyczaje, nauka, peregrynacje czy relacje z kampanii wojennych.

Licząca 399 stron monografia składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów zagadnieniowych, noty bibliograficznej, wskazówek bibliograficznych, przypisów oraz indeksu osób. Brakuje w niej natomiast spisu ilustracji, których jak wyliczono jest 48. Wydana została w estetycznym designie wpisującym się w wygląd serii „Silva Rerum”¹⁸.

Tematyka związana ze staropolską obyczajowością jest lub była przedmiotem badań wielu wybitnych uczonych. Zagadnieniem staropolskich podróży edukacyjnych zajmowali się m.in. Henryk Barycz, Marian Stanisław Chachaj, Adam Kucharski, Antoni Mączak, Alojzy Sajkowski oraz Dorota Żołądz-Strzelczyk. Uroczystą oprawę ceremoniału obejmowania urzędów w nowożytnej Polsce starali się uchwycić badacze tacy jak Juliusz Chrościcki, Jan Pietrzak, Agnieszka Słaby czy Wojciech Tygielski. Białogłowom poświęcili swoje prace m.in. Maria Bogucka, Łucja Charewiczowa, Anetta Głowacka-Penczyńska czy Andrzej Wyrobisz. Rozrywkę i obyczaje w epoce staropolskiej opisali np. Jan Stanisław Bystron, Wojciech Dudzik oraz Janusz Tazbir. Ślubami w nowożytnej Polsce zajmowali się m.in. Maria Barłowska, Henryk Biegeleisen, Edmund Kizik, Zbigniew Kuchowicz czy Katarzyna Mroczek. Monografia Romana Krzywego wyróżnia się na tym tle autorskim podejściem do prezentowanego tematu.

We wstępie Autor omawia źródła, przyjętą koncepcję oraz strukturę pracy. Zaznacza, iż celem rozprawy jest analiza źródeł literackich pod względem historyczno-kulturowym, z naciskiem na ich referencyjność, lecz nie w kontekście współczesnej rzeczywistości. Ambicją Autora nie jest panoramiczne ujęcie zagadnień, a jedynie naświetlenie wybranych zwyczajów i postaw obyczajowych wynikających z wcześniejszych zainteresowań oraz podejmowanych przezeń badań¹⁹.

W rozdziale I *Wobec zagranicznych wypraw młodzieży po wiedzę* Autor skupia się na ukazaniu w szerokim aspekcie peregrynacji edukacyjnych (akademickich oraz grand tour) młodzieży z różnych kręgów kulturowych, wyznaniowych i społecznych. Jak twierdzi, miały one niebagatelny wpływ na wyrobienie przezeń postaw moralnych, kulturalnych, estetycznych (wpływających później na architekturę rezydencji oraz zdobnictwa ich wnętrz) oraz religijnych (konwersja z protestantyzmu na katolicyzm np. Mikołaja „Sierotki” Radziwiłła). Dalej Autor obrazuje aktywność twórczą młodych peregrynantów w aspekcie życia codziennego (*Elegie* Jana Kochanowskiego, wiersze Hieronima Morsztyna etc.), opiewającą nie tylko ciągłą naukę, która wszakże stanowiła najważniejszy element podróży, ale także zabawę, romanse, uciechy oraz wątki kryminalne. Dotyka momentami peregrynacji do Ziemi Świętej, nie poświęcając im raczej większej uwagi. Następnie analizuje źródła literackie odnoszące się do poszczególnych etapów podróżowania młodych ludzi. Omawia tom

¹⁸ Warto zaznaczyć, że grafika przedstawiona na obwolucie książki nie została nigdzie opisana (autor i tytuł dzieła). Niemniej jednak, powszechnie mało znany obraz ukazuje królową Marię Kazimierę d'Arquien (1641-1716).

¹⁹ Badania Profesora Romana Krzywego (UW) skupiają się na literaturze i kulturze staropolskiej, zob. m.in. *Wiersze Stanisława Grochowskiego ułożone przed podróżami synów Michała Działyńskiego*, w: *Źródła do dziejów staropolskich*, red. D. Żołądz-Strzelczyk, M.E. Kowalczyk, Wrocław 2017, s. 33-43; *Dusza rogata. Autobiograficzny wiersz Anny z Mycielskich Radziwiłłowej*, „Pamiętnik Literacki”, 109/2018, s. 251-270; *Dwa wcielenia karnawałowego króla. Anonimowy „Sąd Parysa” oraz „Z chłopą król” Piotra Baryki na tle zwyczajów mięsopustnych*, „Pamiętnik Literacki”, 95/2004, s. 187-202; *Cielesność, rozterki cenzorskie i humanitas. O fraszkach nieprzystojnych Jana Kochanowskiego*, „Litteraria Copernicana”, 2012, nr 1, s. 81-87; *Sarmaci w negliżu. Staropolskie epitalamia pokładzinowe (fesceniny)*, „Napis”, 10/2004) s. 81-96.etc.

świeckich wierszy pisarza kontrreformacyjnego ks. Stanisława Grochowskiego pt. *Toruńskie nocy*, które zostały ułożone przed podróżami synów Michała Działyńskiego. Wskazówki zawarte w wierszach Grochowskiego objaśniające, jak powinni zachowywać się peregrynanci, Autor utożsamia z dziełem mającym kreować w młodzieńcach określone postawy religijne (na pierwszym planie nadrzędność religijna), co może świadczyć o uwrażliwieniu duchowieństwa katolickiego na sprawy konstytuowania stosunku młodzieży do religii tuż po soborze trydenckim. Następnie Autor przybliży wierszowany poemat podróżniczy Stanisława Bonifacego Krasieńskiego zatytułowany „*Compendium*” *dyjaryjuszu niemieckiej, francuskiej, angielskiej, olenderskiej peregrynacji krótkim opisaniem na kartę wylane*, który ukazuje niezwykle interesujący obraz zainteresowań magnata sztuką, a także przedstawia próbę kreowania przezeń dobrego wizerunku za granicą (składanie częstych wizyt królom, magnatom etc.). Rozdział ten kończy omówienie panegiryku Andrzeja z Konojad Dęboleckiego pt. *Na szczęśliwy powrót z cudzych krajów Stanisława i Aleksandra z Stemberka Kostków, lipieńskich starościców, rytm wesoło witający*, który, jak zauważa Autor, cechuje nade wszystko gloryfikacja magnatów. Utwór ten, został skonfrontowany z mową powitalną sporządzoną przez pisarza miejskiego Jana Grzybowskiego do powracającego po trzyletniej podróży Jana Zamoyskiego Sobiepana.

W kolejnym rozdziale (*Dwie intrady wojewodów wileńskich*) Autor prezentuje uroczysty oraz towarzyszący huczny parom ceremoniał obejmowania urzędów w nowożytnej Polsce (służący celom reprezentacyjno-wizerunkowym). Podkreśla, iż intrada była ważnym elementem ceremonii związanym z uroczystościami: powitalnymi, obejmowania urzędów, zaślubin, pogrzebami rodziny władającej, triumfów wojennych etc. Paradny wjazd, niezależnie od głównego zamysłu organizatorów, był swoistą atrakcją dla okolicznych mieszkańców, pozwalającą na nasycenie własnej ciekawości i na zaspokojenie potrzeby zabawy. Bowiem powszechne były występy chórów, pokazy sztucznych ogní, wygłaszanie rozmaitych form twórczości słownej (mowy, śpiewy, wiersze) czy podniosłe dźwięki trąb i bębnow etc. Celem przybliżenia ceremoniałów towarzyszącym objęciu urzędów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów Autor przytacza dwie relacje dotyczące wstąpienia na stanowisko wojewody wileńskiego Krzysztofa Chodkiewicza w 1642 r. (*Pompa wspaniałego wjazdu Krzysztofa Chodkiewicza* autorstwa Aleksandra Jakuba Wodoradzkiego) oraz Michała Serwacego Wiśniowieckiego w 1736 r. (*Wjazd Michała Serwacego Wiśniowieckiego na województwo wileńskie anno Domini 1736* anonimowego autora). Zauważa cechy wspólne i swoiste dla obu dzieł.

W rozdziale III *Staropolskie wizerunki kobiet* Autor przedstawia obraz białogłowy zawarty w staropolskich źródłach literackich pisanych zarówno przez mężczyzn, jak i kobiety. Analizuje *Pieśni* Jana Kochanowskiego, m.in. *Wzór pań mężnych*, *Dziewosłeba*, *Lyricorum libellus* czy *Pieśni księgi dwoje*. Zauważa, że poeta eksponuje tradycyjne stanowisko, oparte na przekonaniach religijnych oraz konserwatyzmie szlacheckim, które pomyślność mężczyzny wiązało ze znalezieniem właściwej żony. Następnie Autor przedstawia panegiryki Jana Andrzeja Morsztyna oraz Samuela Leszczyńskiego, którzy wbrew nieprzychylniej opinii (np. reprezentowanej przez Samuela Twardowskiego) wychwalali zaangażowanie w sprawy polityczne królowej Polski Ludwiki Marii Gonzagi de Nevers, umieszczając ją niejako w pantheonie najbardziej zasłużonych ludzi dla dobra Ojczyzny. Rozdział ten kończy omówienie twórczości literackiej Anny ze Stanisławskich Zbąskiej, uważanej za jedną z pierwszych polskich poetek, oraz edycja źródłowa wierszy autobiograficznych Elżbiety z Hołodyńskich

Kruszyńskiej i Anny Ludwiki z Mycielskich Radziwiłłowej. Mimo że wiersze mają charakter dewocyjny, otwierają szerokie możliwości analizy poznawczej.

Następnie w rozdziale IV *Wcielenia karnawałowego króla* Autor obrazuje zwyczaje związane z ostatnimi dniami karnawału zw. mięsopestem bądź też zapustami. Przedstawia obrzędy powszechnie towarzyszące karnawałowi, analizując piśmiennictwo komiczne, m.in. *Komedię o mięsopuście* pióra anonima, oraz antymięsopestne piśmiennictwo sakralne, m.in. *kazania „de tempore” i „de sanctis”* autorstwa dominikanina Peregryna z Opola. Dalej Autor omawia dwa dramaty – moralitet *Sqd Parysa* wydany w 1542 r. oraz komedię *Z chłopu król* ogłoszoną w 1637 r., oba bliżej nieznanego autorstwa. Jak zauważa, na polskiej scenie teatralnej cieszyły się one dużym zainteresowaniem, szczególnie ze względu na ich edukacyjno-dydaktyczny charakter. Piętnowano w nich bowiem występki (np. pijaństwo, rozpustę), których dopuszczali się podczas karnawału ludzie różnych stanów.

W rozdziale „*Pod dobrą myślą...*” *Obscena staropolskie w druku i w rękopisie* Autor podejmuje temat treści obscenicznych (nieprzyzwoitych, naruszających powszechnie przyjęte normy społeczne) potępianych w epoce jako nazbyt swobodne. Ukazuje, iż nie tylko w obiegu publicznym, lecz także w prywatnym, znajdowali się krytycy dobrej moralności, którzy oburzali się twórczością otwarcie traktującą o sferze seksualnej oraz o czynnościach fizjologicznych. Przykładowo ukazane drukiem *Fraszki* (bez epigramatu *O księdzu*) Jana Kochanowskiego zostały skrytykowane publicznie jako nieprzystające do potrydenckiej moralności przez XVII-wiecznego anonimowego pisarza. Poetę próbował tłumaczyć jego wydawca Jan Januszkowski, który uspokajał sumienia kościelnych cenzorów, przekonując, iż na wiersze należy spojrzeć panoramicznie, biograficznie i kontekstowo. Jak zauważa Autor, do wydanej drukiem twórczości obscenicznej w epoce staropolskiej, która spotkała się równie z negatywnym odbiorem publicznym jak *Fraszki* Jana Kochanowskiego, można zaliczyć m.in. kreślone przez Mikołaja Reja *Figliki*, Jana Gawińskiego *Dworzanki albo Epigrammata polskie*, Wespazjana Kochowskiego *Niepróżnujące próżnowanie ojczystym rymem na liryka i epigramata polskie rozdzielone i wydane*, etc. Rozdział ten kończy omówienie staropolskiej twórczości sympotyczno-erotycznej opowiadanej w Rzeczypospolitej Babińskiej²⁰.

W ostatnim VI rozdziale *Korona wesela. Pokładziny i wiersze pokładzinowe* Autor przybliży zwyczaje pokładzinowe, które były dopełnieniem formalnej umowy zawarcia związku małżeńskiego. Przedstawia nieco obsceniczny charakter twórczości literackiej (epitalamia oraz mowy zwykle o charakterze dialogowym), która towarzyszyła młodej parze odprowadzanej do łoża przez bliskich. Autor zwięźle przytacza krótki poemat weselny Jana Kochanowskiego ułożony w związku ze ślubem księcia Krzysztofa Mikołaja Radziwiłła zw. „Piorunem” z Katarzyną Ostrońską oraz relacje Łukasza Górnickiego ze ślubu Zygmunta Augusta z Katarzyną Habsburżanką. Jednak zainteresowanie Autora koncentruje się na epitalamiach, które analizuje. Przywołuje m.in. ułożone przez Kaspra Miaskowskiego *Epitalamium na wesele Macieja Pogorzelskiego z Jadwigą Borkowską Gostyńską*, Stanisława Trembeckiego *Epitalamijon Dorantowi i Klimencie, czyli miłość złączona* oraz wiersze heraldyczne Wacława Potockiego etc.

²⁰ O tym, jak ważnym źródłem poznawczym są wiersze opowiadane w Rzeczypospolitej Babińskiej umieszczone w aktach wydanych przez Stanisława Windakiewicza, zob. J. Tazbir, *Rzeczpospolita Babińska w legendzie literackiej. Spór o znaczenie*, „Przegląd Humanistyczny”, 1972, nr 3, s. 1-19.

Zawarte w książce informacje dowodzą, jak wartościowe mogą być źródła literackie umożliwiające zrozumienie minionej epoki, w tym obyczajów kultury staropolskiej. W monografii bardzo trudno o znalezienie jakichkolwiek mankamentów natury merytorycznej. Jedynym, co można zarzucić Autorowi, jest niekiedy brak podawania przezeń pełnych imion osób, co może prowadzić do niejasności (np. na str. 339 Autor pisze o ślubie Krzysztofa Radziwiłła z Katarzyną Ostrogską, nie podając pełnego imienia, tj. Krzysztof Mikołaj Radziwiłł zw. „Piorunem”). Dużą zaletą pozycji są uporządkowane informacje oraz język, które sprawiają, że jest ona przystępna i zrozumiała nawet dla osób niezaznajomionych z tematem.

Podsumowując, monografia stanowi nowatorską syntezę opisującą kulturę staropolską na podstawie rozmaitych form twórczości słownej. Wydaje się, że nie będzie przesadnym stwierdzenie, że pozycja jest wzorcowym przykładem wykorzystania źródeł literackich. Autor z precyzją i wirtuozerią nakreślił postaci, wątki oraz tło, tworząc dzieło, które nie tylko wciąga czytelnika, ale również skłania do refleksji nad uniwersalnymi prawdami.

(rec. Karolina Ernest)

Bożena Popiołek, *Z poczucia piękna, z potrzeby posiadania. Kobiety świat rzeczy w osiemnastowiecznej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2024, ss. 560. ISBN 978839658394

Książka pt. *Z poczucia piękna, z potrzeby posiadania. Kobiety świat rzeczy w osiemnastowiecznej Rzeczypospolitej* Bożeny Popiołek²¹ jest jedną z najnowszych publikacji naukowych wchodzących w skład serii „Silva Rerum” wydawanej od 2006 r. przez Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie przy współpracy miesięcznika historycznego „Mówią Wieki”, Instytutu Badań Interdyscyplinarnych „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego, Instytutu Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk oraz Polskiego Towarzystwa Historycznego. Tematy poruszane w tej serii dotyczą różnorodnych aspektów życia codziennego w staropolskim społeczeństwie, ukazując zarówno codzienne zwyczaje i obyczaje, jak i ważne elementy kultury, gospodarki czy polityki tamtego okresu.

Tematyka podjęta w książce posiada nieliczne opracowania dotyczące konkretnych przedmiotów o określonych funkcjach w ówczesnym społeczeństwie, w tym: Iwony Arabas²², Ewy Brylewskiej-Szymańskiej²³, Beaty Biedrońskiej-Słoty²⁴, Jadwigi Chruszczyńskiej²⁵, Anny

²¹ Zainteresowania badawcze B. Popiołek skupiają się wokół kultury staropolskiej, ze szczególnym uwzględnieniem historii kobiet, rodziny i ludzkiej mentalności.

²² Zob. m.in. I. Arabas, *Apteczki domowe w polskich dworach szlacheckich. Studiów z dziejów kultury zachodniej*, Warszawa 2006; taż, *Panny apteczkowe – rola dworu szlacheckiego w kształtowaniu świadomości terapeutycznej na polskiej wsi*, w: *Pod patronatem Hygiei. Udział kobiet w rozwoju nauk przyrodniczych*, red. I. Arabas, Warszawa 2000, s. 85-97.

²³ Zob. m.in. E. Brylewska-Szymańska, „*Rzeczy gdańskie*” w *domach mieszczan warszawskich w drugiej połowie XVIII wieku*, „Zapiski Historyczne”, 80(2015) s. 105-124; taż, *Od piwnic po strych. Wnętra domów gdańskich drugiej połowy XVIII wieku*, Warszawa–Gdańsk 2015.

²⁴ Zob. m.in. B. Biedrońska-Słota, J. Kowalska, *Za modą przez wieki. Ubiory z kolekcji z Muzeum Narodowego w Krakowie*, Kraków 2003; B. Biedrońska-Słota, M. Molenda, *The emergence of a Polish National Dress and Its Perception*, w: *Dress and Cultural Difference in Early Modern Europe*, red. J. Paulmann, M. Friedrich, N. Stargardt, Oldenburg 2019, s. 113-136.

²⁵ Zob. m.in. J. Chruszczyńska, E. Orlińska-Mianowska, *Tkaniny dekoracyjne. Przewodnik dla kolekcjonerów*, Warszawa 2009; J. Chruszczyńska, *Pracownie hafciarskie i tkackie założone przez Annę z Sanguszków Radziwił-*